о. Іван Говера

МИТРОПОЛИТ АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ У КОНТЕКСТІ ЛІТУРГІЙНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ

Ісус Христос — наш Божественний Учитель — заснував **Церкву**. Вона не просто інституція з певним зібранням людей, законами, правилами, а Його таємне Тіло. «Церква є у Христі немовби Таїнством, тобто знаком і знаряддям щонайглибшого єднання з Богом та єдності всього людського роду» (ІІ Ватиканський Собор, 2014: 55). На відміну від інших заснованих релігій чи філософських систем, Церква — жива і живиться не філософськими ідеями чи теоріями, а самим Тілом та Кров'ю Господа нашого Ісуса Христа.

Німецький філософ Л. Феєрбах писав: «Людина є те, що вона їсть». Бог створив людину в такий спосіб, що їй потрібно їсти, щоби жити. Але у свій час кожен все одно помре. Тому Ісус Христос до юдеїв проповідував: «Батьки ваші манну в пустині споживали, — і померли» (Івана 6: 49)[2]. Попри те, що це був хліб із неба, даний Богом у чудесний спосіб.

Ісус каже: «Я — хліб живий, що з неба зійшов. Коли хтось цей хліб їстиме, житиме повіки» (Івана. 6: 51). Цей хліб і цю кров ми споживаємо у Святій Літургії і таким чином єднаємося з Христом, в

[2] Усі цитати зі Святого Письма подано за перекладом І. Хоменка.

наших жилах тече Його Божественна Кров, а Він обіцяє нам за це життя вічне.

«Вершиною богослужбового життя Церкви є Божественна Літургія» (Христос наша Пасха, 2011: 119). Тому від апостольських часів до кінця віку по цілому світі звершується Літургія, в якій вірні черпають сили боротися зі спокусами цього світу і яка є завдатком життя вічного. Каже Божественний Учитель: «Без Мене ж ви нічого чинити не можете» (Івана 15: 5). А запричастившись, скріпившись ласкою Божою, християни готові на подвиги за Христа. Святі казали: «Коли я не причащаюся — я не живу».

Отже, Ісус Христос в утаємничений спосіб залишається зі своєю Церквою, причому, перебуваючи у Небі, кормить Її, провадить, залишаючись у Пресвятій Євхаристії. Відходячи з цього земного життя, благословляє апостолів та поручає їм звершувати Святу Літургію. Апостоли, розійшовшись по світу, понесли Слово Боже і служили Літургію, пристосовуючись до місцевих звичаїв, мови, культури.

Так творився обряд. «Термін «обряд» є дуже багатогранний» (Андрійовський, 2022: 135). У світі на сьогодні існує дуже багато обрядів. Ми (УГКЦ) належимо до однієї великої вітки візантійського обряду, в сопричасті з Апостольською Столицею. При цьому маємо багато своїх особливостей, пов’язаних із тисячолітньою традицією Київського християнства. В нас витворився свій обряд, своя мова, культура, наспіви та багато інших особливостей. Упродовж сотні років святі отці стояли на сторожі збереження обряду та традицій.

Були часи ранньої Церкви, коли певними приписами заборонялося владикам-єпископам користуватися написаними текстами. Кожен єпископ мав сам творити обряд Літургії. Але це були дуже давні часи і самі отці-ісповідники, сповнені Святого Духа, могли творити такі Літургії. Але з часом все розвивається, проходить еволюцію та відбуваються деякі зміни. І вже наступні настанови були, щоби єпископ не наважувався сам від себе щось додавати до тексту Літургії, а були сформовані тексти, які зобов'язували всіх до їх читання.

Наша київська традиція впродовж тисячолітньої історії також зазнавала певного розвитку та еволюції. Спочатку був вплив візантійських практик, пізніше — деяких латинських. Оскільки наші церкви та вірні співжили з людьми різних віросповідань та традицій — вірменів, римо-католиків, переважно поляків чи німців та ін., то, звичайно, не обійшлося без обрядових впливів на ті чи інші традиції. І так дійшло до XX ст.

У 1901 році на митрополичий престол у Львові зійшов **Андрей Шептицький**, котрий був сформований, як справжній український патріот та ревний священнослужитель, який зберігав традиції (Королевський, 2014: 86).

На той час духовенство було поділене на два табори: одні вважали себе «провосточними» — ті, котрі зберігали східний обряд, інші — «прозахідними», відповідно ті, хто полюбляв вкраплення латинських традицій. У такому середовищі Митрополит був

змушений дбати про одностайність, впроваджуючи літургійні реформи, які відбувалися досить непросто.

У цьому році відзначаємо Ювілей — 160 років від дня народження Митрополита Андрея Шептицького. Ми розкриваємо багатогранність Князя Церкви. Він вніс значний вклад і у літургійну реформу. Маючи ґрунтовну духовну та наукову підготовку, він узявся за впорядкування літургійних текстів. На початку ХХ ст. велися певні дискусії стосовно літургійних питань та обряду. Греко-Католицька Церква зазнала багато впливів від римо-католицького обряду. Митрополит Андрей як очільник Церкви та найвищий душпастир вважав своїм обов'язком очистити обряд від зайвих нашарувань та повернути, наскільки це можливо, до первісного Київського благочестя. Для цього він запрошував багатьох видатних спеціалістів, дослідників, літургістів. Ця справа була нелегкою, бо противилися і вірні, котрі звикли до давніх порядків, але також і саме духовенство не сприймало багатьох речей та реформ. Зокрема, сусідні єпископи Григорій Хомишин, котрий очолював Станіславівську епархію, та Йосафат Коциловський — єпарх Перемишський не сприймали багатьох речей, які впроваджував Андрей Шептицький. Були гострі дискусії та суперечки. Митрополит Андрей усе робив, узгоджуючи з Апостольською Столицею, затвердженням з Риму всіх Богослужбових текстів та Требника. Водночас він ініціював дослідження самобутности Греко-

Католицької Церкви та заохочував до очищення східного обряду від елементів латинізації, які укорінилися упродовж століть в наш обряд.

У Львові проходили Архиєпархіальні собори, на яких порушувалися важливі питання стосовно праці в парафіях. Якщо їх дослідити, то можна побачити, що багато питань приділялося саме літургійним питанням. Не раз це були досить дискусійні процеси (Протоколи, 2000).

У 1906 році Митрополит Шептицький організував паломників до Святої Землі (Королевський: 80–82). При цьому він давав певні літургійні вказівки для священнослужителів, які мали взяти участь у прощі. Після цієї подорожі вийшла книга «Як то Русь ходила слідами Данила. Пропам'ятна книга першого руско-народного паломництва в Святу Землю». Готуючи духовенство до ознайомлення в чужих краях з різними культурами та обрядами, вказував, як священники мають себе поводити біля престолу при соборних богослужіннях (Як то Русь, 1907: 69–71).

Проаналізуємо низку важливих літургійних приписів, на які звертає увагу Митрополит.

Так, у шостому розділі цієї книги, який називається «Богослуження і науки на кораблі», Митрополит робить низку заряджень стосовно Богослужінь у Єрусалимі, куди мали би прибути священнослужителі з паломниками: *«Заряджую на час побуту нашого в Єрусалимі деякі важні зміни в обрядах Служби Божої, а зарядження то опираю на правилах і законах церковних, силою*

котрих священник може прийняти деякі обряди, котрі в даній провінції, де священник часово перебуває, обов'язують».

Митрополит дає розпорядження триматися у Святій Землі звичаїв мелхітських, відмінних від галицьких: *«Не можна Служб Божих читати лише співати».* У деяких місцях в Галичині закрався звичай правити Літургії читано подібно, як у латинників. Наш візантійський обряд такі способи відкидає, позаяк ми гімн не читаємо, а співаємо, а Божественна Літургія — то є Божественний урочистий гімн на прославу Бога. У часах катакомбних (1946–1989) переважно Служби Божі були читаними з огляду на безпеку.

«Співані ті Служби Божі мусять правитися лише у сослужінні діякона і то дійсного діякона».

Навіть у 90-их роках після виходу УГКЦ з підпілля був звичай, коли священник служив як диякон, бо важко було знайти справжнього диякона. Потім Синод єпископів це заборонив і нині вже це не практикується.

«Диякон не має убиратися в наплечник та нарукавники». Стосовно наплечника, — то це цілком взято з латинського обряду. У підпіллі у Станіславівській єпархії, а пізніше перейменованій Івано-Франківській, священники вживали такі наплечники. Сьогодні в Етнографічному музеї Бойківщини та Музеї історії підпільної УГКЦ у селі Фитьків недалеко Івано-Франківська є такий наплечник, котрий вживав підпільний єпископ Іван Слезюк, сьогодні блаженний ісповідник.

«При проскомидії прошу покладати частиці після Служебника, бо я взагалі не розумію, як можна важно відправляти Службу Божу без положення частить довкола агнця». На сьогоднішній день священники правлять згідно Служебника.

«Оба входи мають відбуватися з найбільшою торжественністю». Про Малий та Великий Вхід описав дуже детально та змістовно знаменитий літургіст о. Роберт Тафт (Тафт, 2011: 102–104).

У XX ст. священники по-різному здійснювали Входи, пізніше у підпіллі ця практика була дуже мінімізована, але це були вимоги часу та переслідування.

«Руки прошу при Службі Божій складати на грудях все навхрест». Багато священників складали на взірець римо-католицьких священників долонями разом. Навіть у Служебниках було намальовано, коли і як має священник складати руки.

«Дзвінків не уживати ані при освященню, ані при Причастію». Ця проблема стара, як світ. І до нині вже по багатьох реформах ще по деяких селах паламар побожно дзеленькає у дзвіночок, чим дратує молящих. Звісно, він це робить не без згоди священника. Був один випадок з вл. Василем Семенюком (Митрополит-емерит Тернопільсько-Зборівський) у підпіллі. Була Пасха. Події відбувалися в Івано-Франківську, Церква перебувала в підпіллі, це були 80-ті роки минулого століття. Тоді ще о. Василю хтось привіз з Польщі та подарував дзвіночки. Він втішився і на квартирі мами майбутнього

міністра медицини Василя Князевича пані Касі (так її підпільники називали) служив опівночі святу Літургію співано та ще й з тими дзвіночками. Прийшло декілька старших людей. Отець під час «Христос Воскрес» дзвонив у ті дзвіночки… Сусідка викликала міліцію, священник змушений був втікати через вікно (на щастя був перший поверх і отець Василь — ще досить молодий та енергійний), а була ніч і отець біг, а в сумці дзвонили ті дзвіночки (Говера, 2014: 62).

«При освящению і св. Причастію не повинно ся клякати, а св. Причастія прошу приймати стоячи». Знову ж таки, на жаль, цей пункт ще до нині ігнорується в деяких парафіях, тобто побожні вірні стають навколішки, чим створюють незручності, коли є причасників багато.

«По словах «Ісполненіє віри святого Духа» має ся вливати до чаші загріта в сосуді вода т. зв. теплота…, що означає, по розумінню учителів церковних, сошествіє св. Духа на Церкву». На жаль, і по нині у багатьох парафіях не вживається теплоти, цього важливого знаку та символу.

«Наказую рівнож уживання ріпіди… з зображенням Ангелів шестокрилатих Серафимів. Тими ріпідами діякон і піддіякон мають віяти по освящению Дарів аж до св. Причастя. Має то і практичну ціль, відганяти мух і комарів від Найсвятішої Крові, а також символічне значення: представляти шестокрилих Серафимів, котрі

служать невидимо Господу Богу». Нині в катедральних храмах та інших церквах вживається лише, коли служить єпископ.

«Заводжу також вживання губки до очищення дискоса з дрібних кришок агнця». На жаль, і до сьогодні в багатьох церквах не вживається губка, яка дуже зручна у священнодіянні.

«Прошу Агнця і Кров не соосвящати зі мною при Соборній Літургії». Як у православній практиці: коли Божественну Літургію служать декілька священників разом, то установчі слова (тобто слова, які Ісус Христос виголосив на Тайній Вечері над хлібом і вином промовляючи — «Прийміть їжте…», «Пийте з неї всі…» тільки предстоячий священнослужитель промовляє чи то головний служитель священник, чи єпископ, інші священники — тихо або впівголоса наслідують, але не дублюють установчі слова вголос, а тільки асистують. На нинішній день практично цього в нашій традиції не дотримується жоден священник. У нашій практиці кожен священник служить інтенцію, а тому всі, хто є при престолі, освячують установчими словами Дари.

Також у тих приписах далі йдуть чисто організаційні настанови: який порядок і спосіб причащання священників, як мають облачатися священники та їхній порядок процесійного походу до і після Літургії.

У 2015 році ця книжка з приписами Митрополита була перевидана в Івано-Франківську у видавництві «Апостол». Однак, саме ці місця шостого розділу, де Митрополит дає такі важливі літургійні приписи, необґрунтовано вилучили.

Митрополит Шептицький був практичною людиною. Він розумів, що одна справа, коли всі обставини дають можливість служити, як приписано законами, а зовсім інша — коли з'являються особливі обставини, які створюють певні обмеження літургійної практики. Сам Митрополит був арештований царським режимом у 1914–1917 роках і відбував етапи ув'язнення по різних місцях росії, йому доводилося служити Літургію в тих скромних, примітивних умовах.

Коли радянська влада прийшла перший раз у Галичину в 1939 р., Андрей Шептицький, передбачаючи складнощі існування Греко-Католицької Церкви в нових умовах атеїстичної держави, роздумував, яким чином дати духовенству інструкції, як служити Літургію в особливих умовах. Маючи великий досвід Католицької Церкви, яка постійно була переслідувана і видавала певні приписи щодо того, як служити в умовах переслідування, а також використавши особистий досвід ув'язнення, Митрополит розробив певні приписи, як священник повинен служити. Ці роздуми були на декількох картках з певними його поправками, а також з використанням дозволу Апостольського Престолу. Пізніше вже у 1940 році о. Йосиф Сліпий розширив ці вказівки та видав інструкцію під назвою «Головні правила сучасного душпастирства», яка вийшла книжечкою, і яка практично була призначена для використання духовенством увесь час підпілля УГКЦ 1946–1989 рр. (Говера, 2019: 176–182).

На основі цих вказівок підпільна УГКЦ здійснювала Святі Таїнства впродовж усього періоду переслідування до 1989 року. Це також наклало свій відбиток на літургійні практики початку 90-х років для багатьох священників та єпископів, котрі вже вийшли з підпілля, але ще багато років притримувалися спрощених форм богослужень. Підпільні часи вже поволі відходять, але деякі практики ще залишаються і багатьом з духовенства та мирян дуже важко відмовитися від них.

Зараз перед Українською Греко-Католицькою Церквою стоять ті ж виклики, що і за часів Митрополита Шептицького. Але наш Синод намагається одностайно реформувати літургійні тексти та обряди. На нинішній день є виданий новий Служебник та молитовник для мирян і готується до упорядкування Требник та Молитвослов. Ми уже другий рік використовуємо Новий церковний календар, однак, потрібно ще багато праці, щоби все доладно упорядкувати. Однак при всіх цих реформах береться за взірець велика літургійна праця великого Митрополита.

Роль Митрополита Андрея Шептицького у збереженні літургійної обрядовости є дуже цінною. Закладені основи вивчення та плекання своїх традицій лягло в основу наукового дослідження цілої плеяди науковців. На сьогодні ми маємо сформований візантійський обряд, який зберігає тяглість київського християнства.

Ми простежуємо в житті та мисленні Андрея його власну еволюцію та трансформацію. На початках його єпископського

служіння, коли він був ще єпископом Станіславівським, на фото розпізнаються деякі латинські елементи одягу єпископа. Але вже згодом Митрополит намагався повністю очистити та наблизити обряд до його первісного вигляду.

Він шанує свято Серця Христового та свято Непорочного Зачаття Богородиці й пише своє послання, розкриваючи зміст та символіку цих свят: «…ту свідомість і то прив'язання в нашому народі побільшає почитання Пресвятого Серця і Непорочного Зачаття Пречистої Діви Марії, то сміло наш нарід до цього почитання і любові будемо заохочувати, але в почитанні Христового Серця будемо стерегтися сліпого наслідування лиш того, що бачимо в костелах. Почитання Христового Серця чи Непорочного Зачаття можуть рівно добре прибирати западну, як і східну форму. Для чого їх не приміняти до нашого обряду, для чого ж не надати їм східно-візантійської форми?» (Шептицький, 2009: 85).

Як також свято Божого Тіла (Пресвятої Євхаристії). Нині по-різному ставляться до цього свята: одні святкують, інші — ні, вказуючи на його надто латинський характер, однак, воно є в нашому церковному календарі.

Митрополит Шептицький відчував окрему місію Греко-Католицької Церкви, яка, перебуваючи між Сходом та Заходом, маючи унікальні властивості, може поділитися цим багатством з іншими. При цьому Шептицький залишався вірним Апостольському

Престолові: «…в Римі признали за доцільне заховувати східний обряд» (Шептицький, 2009: 81).

Навіть такий православний митрополит, як Петро Могила, навчаючись у західних школах, також увів у богослуження деякі елементи з латинської традиції, яких бракувало у православному обряді. Але робив це дуже осмислено, надаючи цим нововведенням богословського змісту. Так і Андрей Шептицький, зберігаючи свою ідентичність, не закривався у «власному баченні», як це можна спостерігати в середовищі сучасних православних, які бояться будь-яких змін.

Обряд — не віра, він може змінюватися, еволюціонувати з огляду на певні зміни в суспільстві та обставини. Митрополит Шептицький умів це відчувати і тому поступово вдосконалював літургійні традиції, не боячись змін, нововведень чи просто повернення до свого старого давно забутого звичаю.

ЛІТЕРАТУРА

Андрійовський о. Роман. Пора Господеві діяти. Нарис літургійного богослов'я. Дрогобич: Вид-во Дрогобицької духовної семінарії, 2022. 400 с.

Баб'як А. Протоколи засідань львівських архіепархіальних соборів 1940–1944 рр. Протоколи засідань підготовчих та урочистих сесій. Львів: Місіонер, 2000. 444 с.

Біблія. Святе Письмо Старого та Нового завіту / пер. І. Хоменка. Рим: Видавництво оо. Василіян: Місіонер, 2007. 1478 с.

Говера І. Літургія Підпільної Церкви. Збірник на честь 25-ї річниці легалізації УГКЦ. Рим – Тернопіль: Джура, 2014. 208 с.

Говера І. Літургійне життя священників і вірних в Українській Греко-Католицькій Церкві: Українська Греко-Католицька Церква в період підпілля 1946–1989. Львів: Свічадо, 2019. 400 с.

Документи другого Ватиканського Собору (1962–1965). Конституції, декрети, декларації. Коментарі. Догматична конституція про Церкву. Львів: Свічадо, 2014. 606 с.

Катехизм Української Греко-Католицької Церкви: Христос — наша Пасха. Львів: Свічадо, 2011. 334 с.

Королевський К. Митрополит Андрей Шептицький (1865–1944). Львів: Свічадо, 2014. 490 с.

Митрополит Андрей Шептицький. Документи і Матеріали 1989–1944. Пастирські послання. Том II. Львів, 2009. 1246 с.

Рим і обрядово-літургічні дискусії у патріаршій київській вселенській Церкві між двома світовими війнами. *З архіву Отців Василіян у Римі*: збірка спостережень та дискусій, зібрана та передана до Східної Конгрегації о. Кирилом Королевським. Архівальну працю переписав і переложив французькі та латинські тексти і приготовив до друку: о. Дмитро Блажейовський. Італійський текст переложив: о. Роман Тереховський. Львів, 2002. 328 с.

Скакун Р. Життя в тіні великого Митрополита. *Брат Йосиф Ґродський і його спогади*. Львів: Видавництво УКУ, 2020. 316 с.

Тафт Р. Ф. Візантійський обряд. Коротка історія. Львів, 2011. 136 с.

Як то Русь ходила слідами Данила. Пропам’ятна книга першого руcько-народного паломництва в Святу Землю від 5 до 28 вересня 1906. Жовква, 1907. 384 с.

Як то Русь слідами Данила ходила. Спогади про паломництво до Святої Землі під проводом Митрополита Андрея Шептицького. Івано-Франківськ: Апостол, 2015. 160 с.